

BARNET, ARBETAREN, ARBETARFÖRFATTAREN

Om barnet och den kulturella produktionen av klass
i 1930-talets svenska arbetarlitteratur

av Magnus Nilsson & Sandra Mischliwietz

”Barnet” är ett centralt motiv i svensk arbetarlitteratur. Detta gäller inte minst den proletära bildningsromanen, det vill säga den mer eller mindre självbiografiska berättelsen om vuxenblivande i arbetarklassmiljö från den arbetarlitterära guldåldern på 1930-talet. Dock spelar barnet även en framträdande roll såväl i den äldre som i den nyare arbetarlitteraturen. Ut-satta barn är exempelvis ett viktigt tema i den agitatoriska kampdiktningen från åren kring sekelskiftet 1900 (som exempel kan man anföra Leon Larssons ”Parians son” från 1906). Och samma sak gäller den samtida arbetarlitteraturen, vilket kan illustreras med Susanna Alakoskis *Svinalängorna* (2006) och Åsa Linderborgs *Mig äger ingen* (2007). Arbetarförfattarnas tematisering av barnet medför också ofta att berättarperspektivet kopplas till just barnet. Bland annat är det vanligt att världen skildras ur barnets synvinkel (exempelvis via det som Gérard Genette kallar *intern fokalisering* genom en barnkaraktär).¹

I denna artikel kommer vi att studera tematiseringen av barnet som motiv och perspektiv i 1930-talets svenska arbetarlitteratur, med utgångspunkt i analyser av tre proletära bildningsromaner: Ivar Lo-Johanssons *Godnatt, jord* (1933), Moa Martinsons *Mor gifter*

sig (1936) och Eyvind Johnsons *Romanen om Olof* (1934–37).

Vår övergripande teoretiska utgångspunkt är att vi betraktar litteratur som en kulturell process, det vill säga en process för produktion och distribution av betydelse.² Vidare utgår vi från att arbetarlitteratur i särskilt hög grad är delaktig i den kulturella produktionen av fenomenet klass, det vill säga i det som Eric Schocket kallar ”an ongoing perceptual struggle that is part of class relations”.³

Syftet med vår undersökning är att klargöra vilken roll tematiseringen av barnet i svensk arbetarlitteratur från 1930-talet spelar i den kulturella produktionen av klass. Vår framställning disponeras på följande sätt: Först undersöker vi hur barnet konstrueras som en symbol för arbetaren. Därefter analyserar vi vilken roll tematiseringen av barnet spelar för arbetarförfattarnas kritik av klassamhället. Slutligen studeras hur skildringen av barnet integreras i arbetarförfattarnas tematisering av den egna författaridentiteten och hur barnet fungerar som en symbol inte bara för arbetaren utan också för arbetarförfattaren.⁴

Den tidigare forskningen om tematiseringen av barnet i svensk arbetarlitteratur från 1930-talet är i huvudsak fokuserad på enskilda

verk. Dessutom uppmärksammas frågan om den kulturella produktionen av klass endast i liten utsträckning. Ebba Witt-Brattströms och Ola Holmgrens undersökningar av barn-domsskildringarna i *Godnatt, jord* respektive *Mor gifter sig* är exempelvis orienterade mot psykoanalytiska, snarare än sociala, sammanhang.⁵ I sin studie av *Mor gifter sig* lägger Eva Adolfsson – med utgångspunkt i Witt-Brattströms analys och i Bachtins teorier – framför allt fokus på verkets språkliga strukturer och på motivet ”vandringen”.⁶ Stefan Sandelin hävdar i sin undersökning av Harry Martinsons *Nässlorna blommar* att protagonisten Martin inte kan ses som representant för arbetarklassen.⁷ Och Bengt E. Andersson finner i sin analys av samma verk inga förbindelser mellan protagonistens identiteter som barn respektive arbetare.⁸ De studier som inspirerat oss mest är Birgitta Ahlmo-Nilssons analys av *Godnatt, jord* och Adolfssons undersökning av den svenska arbetarlitteraturens tematisering av den egna positionen i den litterära offentligheten. Ahlmo-Nilsson presenterar bland annat tesen att statarbarnen representerar den kraft som skulle kunna ”bryta upp det system, som binder dem och deras föräldrar”, det vill säga den klassmedvetna arbetarklassen.⁹ Och Adolfsson argumenterar för att barnets position symboliserar arbetarförfattarens.¹⁰

Barnet som arbetare

De barn som skildras i den svenska arbetarlitteraturen från 1930-talet är förstas i de allra flesta fall *arbetarbarn*. De mer eller mindre självbiografiska bildningsromanerna har nämligen en utpräglat proletär, anti-borgerlig karaktär.¹¹ Och faktum är att de skildrade arbetarbarnen intar en privilegierad ställning i arbetarförfattarnas skildring av arbetarklassen.

Att barnen i 1930-talets svenska arbetarlitteratur inte rör sig i något abstrakt socialt rum, utan i allra högsta grad skildras i relation till sociala processer som har med klass att

göra, kan illustreras med några exempel ur de romaner som står i centrum för uppmärksamheten i denna artikel.

I *Romanen om Olof* definierar sig huvudpersonen redan i början av berättelsen i relation till identiteten arbetare. Att han trots att han inte längre går i skolan ännu inte börjat arbeta väcker känslor av skam: ”I vintras fick han gå här och göra som han ville, fast han slutat skolan. Han gjorde ingenting heller, men han skämdes över att inte arbeta.”¹² Och när han så småningom börjar arbeta positionerar han sig åter med hjälp av dikotomin barn–arbetare:

Om jag bara vore fullvuxen. Men han kände sig orolig för den sakens skull. När han var ensam kunde han säga, att han inte var något barn. Barn leker och springer omkring och hoppar bock och gör allt möjligt och deras mamma ropar på dem att de ska komma in och gå ett ärende eller få en smörgås. Jag är inget barn längre, jag är en arbetare. Men ifall någon kallade honom för barn, kunde han inte neka.¹³

Den av Olof uppställda motsatsen mellan identiteterna barn och arbetare ifrågasätts alltså i romantexten. Detta sker bland annat (vilket kommer att utvecklas senare i artikeln) genom att det perspektiv ur vilket Olof betraktar och beskriver världen är ett barns. Hans anspråk på att inte vara ett barn är alltså ett barns anspråk. Dessutom aktualiserar hans ångest inför sysslolösheten att han är just ett *arbetarbarn*. I andra klasser förväntas 14-åriga pojkar inte arbeta, eftersom barndomen där förstas som en period som ska präglas av lek och frihet snarare än av förvärvsarbete. Därmed förs de kategorier som Olof betraktar som motsatser – barnet och arbetaren – omedelbart åter samman, och Olof framträder inför läsaren som ett arbetarbarn.

Även huvudpersonen i *Godnatt, jord*, Mikael Bister, definierar sin identitet i relation till identiteten arbetare. Mikaelns rädsla för att hans namn ska skrivas in i ”Statarboken”

symboliserar exempelvis en medvetenhet om att det faktum att han är barn till stutare innebär en risk att även hans vuxna liv kan komma att bestämmas av denna klasstillhörighet.¹⁴ Mikael ser alltså sig själv som ett *statarbarn*. Eller, rättare sagt, som ett barn som på grund av den sociala miljö han växer upp i riskerar att bli en stutare.¹⁵

Också huvudpersonen i *Mor gifter sig*, Mia, förstår sin identitet i förhållande till sin klassposition. Detta kan exempelvis illustreras med hennes upprepade positioneringar i förhållande till ”de välbärgade”.¹⁶

Som exemplen ovan visar är kopplingen mellan barndom och klass i 1930-talets arbetarlitteratur ofta i allra högsta grad konkret. De skildrade barnen är *arbetarbarn*. Dock hittar man även kopplingar mellan barndom och arbetarklass på en symbolisk nivå.

Som Marshall Berman visat är marxismen i stor utsträckning en modernitetsbejakande ideologi.¹⁷ I den marxistiska historiefilosofin beskrivs kapitalismen som ett radikalt brott med ett traditionellt, feodalt produktionssätt. Men samtidigt som bourgeoisien skapar en ny värld frambringar den enligt Marx och Engels också sina egna dödgrävare: ”de moderna arbetarna, proletärerna”.¹⁸ Denna ambivalenta bild av arbetarklassen som å den ena sidan en förtryckt och exploaterad klass och å den andra sidan en modern klass som är bärare av framtiden, utgör ett viktigt element i den svenska arbetarrörelsens retorik under slutet av 1800-talet och de första decennierna av 1900-talet.¹⁹ Och denna konstruktion av arbetaren leder bland annat till en diskursiv sammankoppling av arbetarklassen med ungdomen, en sammankoppling som tar sin utgångspunkt i närheten mellan den marxistiska föreställningen om arbetaren som en ännu förtryckt framtidsman och den mer allmänna kulturella föreställningen om barn och ungdomar som ännu omyndiga bärare av en bättre framtid.²⁰ Som illustration kan man anföra den tredje strofen i den kända arbetarrörelsensången ”Till seger”:

Fram till seger för sanningens röda baner,
för den kämpande ungdomens här!
Vilken känsla av liv och förhoppning den ger,
vilket segervisst märke den bär.
Det är framtidens kämpar för framtidens sak,
det är styrka och kraft i dess gång.
Det är frihet från låghetens tränga gemak, det
är livslust och glädje och sång.²¹

Framtidens kämpar som kämpar för framtidens sak är den klassmedvetna arbetarklassen, som här kopplas samman med ungdomen genom att beskrivas som ”den kämpande ungdomens här”. Samma sammankoppling mellan arbetarklass/arbetarrörelse och ungdom finner man också ofta i 1930-talets arbetarlitteratur.²² I *Bara en mor* (1939) skildrar Lo-Johansson exempelvis hur de äldre statarna står främmande inför arbetarrörelsen och den modernitet som arbetarrörelsen representerar, medan ungdomarna har mycket lättare att ta till sig såväl moderniteten i allmänhet som arbetarrörelsens socialistiska ideologi.²³ Och i flera verk utsträcks detta bildspråk till att även omfatta barn. Exempel på detta finner man – vilket kommer att utvecklas vidare nedan – i *Godnatt, jord*, där barn som Mikael Bister och hans vän Ture kopplas samman med det moderna och där skildringar av barn ibland fungerar som allegorier över klasskampens värld, samt i *Romanen om Olof*, där huvudpersonen associeras med såväl modernitet som med arbetarrörelsens kamp för en bättre framtid.

Barnet som klasskämpe

Att skildringen av barnet i 1930-talets svenska arbetarlitteratur har beröringspunkter med arbetarrörelsens politiska retorik aktualiserar dess centrala roll för tematiseringen av klasskonflikter och för formulerandet av klasspolitiska strategier.

Kopplingen mellan barndom, klass och klasskamp kommer bland annat till tydligt uttryck i den scen i *Godnatt, jord* som skildrar hur statarbarnen försöker tjäna några ören

genom att öppna en grind för förbifarande vagnar: ”En gång hade en främmande spottat i gruset framför ett par nakna statarpojksben. Det skreks svordomar efter vagnen, när den avlägsnat sig så långt, att de inte kunde höras. [...] Efter den dagen spottade alla barnen i sanden, då den åkande inte singlar ned två öre.”²⁴ Genom beskrivningen av barnen som *statarbarn* (exempelvis genom användandet av ordet ”*statarpojksben*” [vår kursivering]) framhäver Lo-Johansson att scenen inte bara beskriver ett förhållande mellan barn och vuxna, utan att detta förhållande också är ett klassförhållande.²⁵ Att försöka tjäna några ören genom att öppna en grind för en drocka är en aktivitet för arbetarbarn, inte för borgerliga barn. Och de som kastar slantar till statarbarnen (eller, som underlåter att göra detta) hör till en annan klass än såväl statarbarnen som deras föräldrar. Detta klassförhållande accentueras också genom betonandet av avståndet mellan barnen på marken och de resande i vagnen, som anknyter till romanens ”vertikala” bildspråk.²⁶

Framför allt är det dock i jämförelse med August Malmströms målning *Grindslant* (1885) som Lo-Johanssons betonande av klassmotsättningar blir tydligt. I Malmströms målning, som utan tvekan utgör en viktig intertext till scenen i *Godnatt, jord*, slåss barnen om en slant. Den vagn från vilken slanten kastats spelar ingen viktig roll i målningen, den är redan på väg att försvinna i fjärran. Istället betonas kampen mellan barnen. Även i *Godnatt, jord* ligger fokus på barnen. Men medan Malmström betonar deras inbördes kamp skildrar Lo-Johansson dem som ett kollektiv som konstitueras av relationen till de resande, det vill säga av en klassrelation. Detta kollektiv hålls samman av gemensamma ekonomiska intressen. Dessutom är det solidariskt. Att en främmande en gång spottat framför ”ett par nakna statarpojksben” leder till att ”alla barnen” framöver spottar i sanden när de inte belönas för sin insats [våra kursiveringar]. Vidare

betonas statarbarnens *kollektiva motstånd* mot de resandes godtycke. När betalningen uteblir kan de visserligen inte göra mer än att spotta i sanden och skrika några okvädningsord som de resande inte kan höra. Men i jämförelse med föräldrarnas underdåniga konservatism – som kan illustreras med deras ovilja att understödja agitatorn Bronténs försök att utmana godsägaren – framstår denna symboliska motståndshandling ändå som tämligen radikal.²⁷

I *Godnatt, jord* hittar man även betydligt mer explicita sammankopplingar av barn och klasskamp och ibland skildras barnens värld rent av som en allegori över klassmotsättningarnas och klasskampens värld: ”Det första han [Mikael] gjort bekantskap med hade varit statarbarnens kollektiv på betäckningsplatsen. De starkare beundrades. De svagare höll ihop. De beundrades icke, men man fruktade dem, därför att de var många. Tillsammans kunde de lägga sig över en stark och kväva honom.”²⁸

Även i *Romanen om Olof* kopplas barndom samman med klasskamp, exempelvis i följande scen:

[H]an tänkte: Varför har man inte elektriskt i baracken! Det var med ens ett krav, oundvikligt, en uppgift i livet, när han blev vuxen; något man skulle hämnas för: man drog undan ljuset för honom bara för att själv kunna vräka sig i det. Potatisen och bykgrytan och grisarna och hönsen och ostarna i källarn och det gula, tomma bordet på kontoret hade elektriskt ljus som inte användes nu, men i baracken, där *han* bodde, fanns inget – kanske för att den låg så långt borta. Det fanns så mycket elektriskt ljus i världen, i städerna flödade det över åt alla kanter till ingen nytta, och till och med döda ting i butiksfönster låg och lät ljuset sila över sig bara för att det skulle slösas så mycket som möjligt – och här stod han, här gick han i mörker, ett mörker som gjorde honom rädd och liten mot hans vilja.²⁹

Här skildras hur Olof är offer för en orättvisa: han har inte tillgång till elektriskt ljus. Och denna orättvisa kopplas explicit samman med

klassförhållandena i det kapitalistiska samhället. I arbetarbaracken saknas elektriskt ljus, medan detta ljus däremot flödar i kapitalisternas sfär: på kontoret, över "[p]otatisen och bykgrytan och grisarna och hönsen och ostarna i källaren" och över varorna i skyltfönstren, det vill säga över den "oerhörd[a] varuanhopning" som enligt Marx utgör den kapitalistiska rikedomens karaktäristiska form.³⁰

I skildringen av denna klassorättvisa betonas att Olof är ett barn, inte minst genom att konsekvenserna av orättvisan tar sig uttryck i mörkrädsla och en känsla av litenhet. Dock aktualiserar Johnson inte bara oppositioner mellan arbetare och kapitalister och barn och vuxna, utan även mellan det traditionella och det moderna. Det elektriska ljuset är nämligen en flitigt använd litterär symbol för just modernitet.³¹ Och hos Johnson förstärks denna symbolik genom att ljuset associeras med staden, som också är en klassisk litterär modernitetssymbol.³² Olofs krav på ljus blir alltså ett krav på såväl klassorättvisornas avskaffande som på modernitet.³³ Och förverkligandet av dessa krav kopplas samman med ett vuxenblivande. När Olof blir vuxen ska han hämnas. Som barn är han maktlös och utsatt, men som vuxen kommer han att kunna slå tillbaka mot förtryckarna, erövra det elektriska ljuset och se till att den urbana modernitetens välsignelser utsträcks också till samhällets mest efterblivna vrår, till de vrår där små rädda barn ännu kurrar i mörkret. Såväl arbetarklassens faktiska belägenhet i det kapitalistiska samhället som dess potential att fungera som detta samhälles "dödgrävare" tematiseras alltså i Johnsons beskrivning av barnet Olof.

Sida vid sida med denna agitatoriska diskurs hittar man i 1930-talets svenska arbetarlitteratur även en mer analytiskt inriktad diskussion som syftar till att med litterära medel skapa en förståelse av klassamhället och att utveckla strategier för kamp mot de orättvisor som kännetecknar detta samhälle. Och även här spelar barnet ofta en viktig roll, inte minst

som någon som *från en specifik position* konfronterar klassamhällets maktstrukturer.

Ett exempel på en sådan konfrontation hittar man i skildringen av en mamma-pappa-barn-lek i *Mor gifter sig*:

Gud vet hurdana föräldrar de flesta hade, för jag fick bara hugg och slag i min egenskap av lekens barn. Fanns det några gottor och hölls det måltid fick jag sitta i skymundan i lekstugan och vänta tills de "stora" ätit.

– Barn ska lära sej vänta, sa min lekstugemamma som oftast [...].³⁴

Här skildras barn som på ett ytterst medvetet sätt upplever hur vuxna utövar makt över dem. Denna maktutövning reproduceras också av barnen genom härmningen i leken av de vuxnas beteende. Ett liknande förhållande tematiseras också i skildringen av hur Mias mamma lovat att aldrig behandla sina barn så auktoritärt som hon själv behandlats av sin far, men ändå upprepar faderns försyndelser: "Mor hade dock tagit rätt mycket efter sin stränge far. Fattigt folk har så ont om auktoriteter."³⁵ Mia vägrar dock att acceptera den maktutövning hon utsätts för. Dessutom reflekterar hon över hur den legitimeras:

I min barndom sa alltid äldre människor på tal om uppfostran, att man skulle vara en ordentlig människa. Ingen gav någon klar definition på vad det var att vara ordentlig. – En som är ordentlig, han tvättar sig och kammar sig, en annan håller ordning inne, en tredje super inte. Alla *välbärgade* ansågs vara ordentligt folk.³⁶

I denna reflexion kopplas moral samman med klass. Det barn som inte är ordentligt skiljer sig inte främst från ordentliga barn, utan från de "*välbärgade*". Det (fysiska och symboliska) våld som uppfostrande föräldrar riktar mot oordentliga barn blir därmed en symbol för det (symboliska) våld som de rika riktar mot arbetarklassen.

Förhållandet mellan välbärgat, ordentligt

folk och den arbetarklass som här symboliseras av ett oordentligt barn kan förstås med hjälp av Beverley Skeggs teorier om respektabilitet.³⁷ Med respektabilitet avser Skeggs en norm som medelklassen använder för att skapa distinktioner gentemot arbetarklassen. Arbetarna definieras helt enkelt av medelklassen som icke-respektabla och därigenom som moraliskt underlägsna.

Genom skildringen av ordentlighet i *Mor gifter sig* tematiseras såväl en viktig aspekt av klassförhållandena i det kapitalistiska samhället som de mekanismer genom vilka dessa förhållanden upprätthålls. Genom andra klassers symboliska maktutövning förmås arbetarna att definiera sig själva som underlägsna i förhållandet till normen ”ordentligt folk”.³⁸

Synliggörandet av dessa klassförhållanden sker i *Mor gifter sig* främst genom att de betraktas ur ett barnperspektiv. I och för sig är det i citatet ovan en vuxen röst som redogör för de föreställningar om ”ordentligt folk” som rådde när hon ”var barn”. Men i denna redogörelse skildras hur det är ett barnsligt, naivt perspektiv som avslöjar det ideologiska innehållet i föreställningen om det ordentliga. Det är barnets ovilja eller oförmåga att förstå vad ordentligt beteende är som leder fram till konstaterandet att alla välbärgade anses vara ordentliga, och därmed till läsarens insikt att ordentligheten är en borgerlig norm som internaliserats i arbetarklassen.

Även i *Godnatt, jord* står barn i centrum för skildringen av hur klassförtryck fungerar genom det symboliska våld som tillskriver individer olika identiteter. Ett exempel på detta finner man i skildringen av statarpojken Tures tragiska öde. Han är tekniskt och naturvetenskapligt begåvad, men inom statarkollektivet upplevs detta framför allt som ett problem. När hans uppfinningar uppmärksammas reagerar hans far med ilska:

– Vad gör du för spektakel nu? [...].

Ädrona vid Alfreds tinningar svälde och blev stora.

Alla talar om dig, lär dig arbeta!³⁹

Val Gillies har undersökt synen på och umgänget med barn inom olika sociala grupper. Han menar att originalitet framstår som eftersträvansvärt för medelklassbarn och deras föräldrar. Inom arbetarklassen finns det däremot en tendens att inte vilja sticka ut. Där gäller arbetsamhet och låga anspråk som dygd.⁴⁰ Den ilska som Tures far uttrycker hänger samman med risken att hans son skulle kunna uppfattas som icke-respektabel. För honom är nämligen den respektabel som arbetar. Därmed förhindrar han sin son att gå en annan väg än den som är typisk för klassen.

Liksom i *Mor gifter sig* spelar barnets perspektiv även i *Godnatt, jord* en viktig roll för synliggörandet och kritiken av förtryckande strukturer. Detta sker framför allt genom att romanens motbild till Tures tragiska öde, nämligen Mikaelns flykt från den förkvävande statarmiljön, aktualiserar barnets möjlighet att – i egenskap av just ett barn – genomsöka de vuxnas världsbild.

Godnatt, jord slutar med att Mikael ger sig av, trots att hans föräldrar just lyckats förverkliga drömmen om att flytta upp ett pinnhål i godsets hierarki genom att skaffa sig ett torp. För Mikael är denna förändring emellertid inte tillräcklig. För honom är frihet bara möjlig i staden, som han uppfattar som det modernas hemvist och som en radikal antites till den traditionella statarmiljön.⁴¹ Likt ett trotsigt barn vill han det absoluta och har inget till övers för långsamma förändringsprocesser. Och likt ett trotsigt barn gör han uppror på det enda sätt som står honom till förfogande: han rymmer hemifrån.

Mikaelns flykt från statarmiljön skulle kunna ses som en flykt från klassen. Så har också *Godnatt, jord* och många andra av 1930-talets arbetarskildringar ofta lästs.⁴² Men betonandet av Mikaelns *barnsliga* uppror pekar i en annan riktning. Att arbetarbarnet är den främsta representanten för arbetarklassen i 1930-talets arbetarlitteratur innebär nämligen inte bara att denna klass skildras som underordnad, utan

också att den tillskrivs en utopisk dimension. Denna utopiska dimension ligger framför allt i löftet om att barnet–arbetaren en dag ska bli vuxet och stiga ut ur sin omyndighet, men också i konstruktionen av barnet–arbetaren som någon som med hjälp av ett naivt/vitalt perspektiv på världen förmår genomskåda, och därmed bekämpa, förtryckande strukturer. Mikaelns flykt från statarmiljön behöver alltså inte ses som en individs flykt, den kan också ses som en symbol för förverkligandet av arbetarklassens utopiska potential. Mikael lyckas, till följd av sin barnsliga naivitet, genomskåda de ideologiska föreställningar som bidrar till arbetarklassens underordning. Han inser att frigörelse bara är möjlig genom ett radikalt brott med statarmiljön. Dessutom har han, till skillnad från sina föräldrar och de andra statarna, förmågan att tillägna sig den urbana modernitet som i *Godnatt, jord* representerar friheten. Därmed är han, liksom Mia och Olof, en av ”framtidens kämpar” som kämpar för ”framtidens sak”, dvs. en symbol för den utveckling som ska leda till *klassens* befrielse.

Barnet som symbol för arbetarförfattaren

Som förhoppningsvis redan demonstrerats fyller barnet en viktig funktion i arbetarförfattarnas kulturella produktion av klass. Att denna produktion sker i *litterär* form innebär dock att den medieras av förhållandena i det litterära fältet. Och eftersom den svenska arbetarlitteraturen i hög grad utmärks av självreflexion tematiseras denna mediering ofta i arbetarförfattarnas verk.⁴³ Därför symboliserar barnet i svensk arbetarlitteratur inte bara arbetarklassen, utan även denna klass litterära representant: arbetarförfattaren.

Under 1930-talet konstituerades fenomenet arbetarlitteratur i stor utsträckning av arbetarförfattarens biografi, det vill säga av det faktum att han eller hon själv kom ur arbetarklas-

sen. Dock blev många arbetarförfattare tidigt professionella författare. Och mot bakgrund av att detta potentiellt kan uppfattas som ett hot mot deras identiteter som arbetarförfattare kan deras mer eller mindre självbiografiska skildringar av proletära barndomar ses som en strategi för betonandet av samhörighet med den klass de i ett visst avseende lämnat.⁴⁴ Om arbetarlitteratur uppfattas som litteratur *av* arbetare förlämnar dessa skildringar autenticitet åt anspråket på hemhörighet i den arbetarlitterära traditionen.⁴⁵ Dessutom kan de naturligtvis också verka legitimerande för texternas politiska tendens, genom att förmedla intrycket av att de skildrade (miss-)förhållandena är självupplevda.

Ett tydligt exempel på dessa strategier hittar man i förordet till *Folket* i Bilds Förlags utgåva av *Mor gifter sig* från 1956. Här hävdas att det föreligger en stark förbindelse mellan romanens huvudperson och dess författare: ”Huvudpersonen i denna bok är min mor.”⁴⁶ Efter detta påstående ställs samma fråga som är romanens grundtema, nämligen varför arbetare tvingas leva så hårda liv. Det betonas också att denna fråga inte ställs utifrån ett individuellt perspektiv, utan ur ett klassperspektiv: ”Jag ställer frågan med full rätt i min mors, mitt eget och två tredjedelar av folkets i Sverige namn.”⁴⁷

Det finns dock även en annan nivå på vilken författarrollen arbetarförfattare aktualiseras i 1930-talets svenska arbetarlitteratur genom tematiseringen av barnet, en nivå som beskrivits av Adolfsson. Hon tar sin utgångspunkt i en analys av inledningen i Gunnar Adolfssons första verk, ett handskrivet manuskript med titeln *Kampen för lyckan I*. Där skildras en frusen hemlös pojke som illa klädd vandrar genom en snöstorm. Denna skildring ger, menar Adolfsson, ”en symbolisk markering av den blivande arbetarförfattarens position”.⁴⁸ Och i inledningarna till en rad arbetarlitterära verk hittar hon ett mönster i form av variationer på detta tema: ”Där finns detta ’utanför’,

ibland: nederst. Och där finns detta topos som jag kallade 'frusen', och som strax vidgar sig också till hungrig, till törstig, inskrivet i samma grundfigur, utanförskapet och dess fysiska följder".⁴⁹ Adolfsson tolkar detta mönster som en tematisering av arbetarförfattarnas anspråk på att från en bestämd social position hävda rätten att ta till orda i litterär form, men också av arbetarlitteraturens allmänna syften och möjligheter. Apropå Karl Östmans *Den breda vägen* (1923) skriver hon exempelvis följande: "Bokens klagan över de arbetandes hårda öde infogas i en alltigenom diskuterande text, där just klagandet – detta 'rädd och hungrig' – tas upp till ständig prövning: hur ska man tala? för vem ska man tala? är det alls någon mening att klaga?".⁵⁰ Utifrån dessa iakttagelser hävdar så Adolfsson att "denna uppmärksamhet på det egna talet, dess möjlighet och plats i offentligheten, kort sagt självreflexion" är någonting "karaktäristiskt" för arbetarlitteraturen.⁵¹ Adolfsson noterar också att tematiseringen i arbetarlitteraturen av arbetarförfattarens position inte bara aktualiserar klass, utan även kön och ålder. Exempelvis lyfter hon fram att "barnets, flickan Mias, kamp mot de vuxnas rätt att ensamma tolka värden" utgör ett viktigt motiv i Martinsons debutroman *Pigmamma* (följetong i *Brand* 1928–29).⁵²

I det följande vill vi försöka vidareutveckla Adolfssons resonemang genom att visa hur tematiseringen av barnet i 1930-talets svenska arbetarlitteratur i stor utsträckning är integrerad i en självreflexiv diskussion om denna litteraturs ställning och villkor.

I *Romanen om Olof* fångas stor uppmärksamhet åt huvudpersonens försök att förstå och att skildra världen. Exempelvis sägs följande om Olof: "När han såg Larsson och Johansson visste han hur de var – och hur mänskan på jorden var. Han kände dem. Men han skulle inte kunnat säga det, beskriva dem, tala om för någon annan vad han visste."⁵³ Barnet Olof tillskrivs här en närmast instinktiv förmåga att se och förstå världen och människorna *som de*

verkligen är. Samtidigt betonas dock att han saknar förmågan att skildra det han ser. Eller rättare sagt: *Ännu* förmår han inte ge språkligt uttryck åt sina erfarenheter. För i romanen skildras hur Olof *arbetar* med språket, med ord och texter, och hur han steg för steg börjar tillägna sig förmågan att skildra sina upplevelser. Kort efter den ovan citerade beskrivningen av hur Olof ännu inte kan sätta ord på sina intryck skildras exempelvis hur han trots allt tar till orda i samband med att en pojke omkommit i en arbetsplatsolycka på det sågverk där han arbetar. Olof riktar sitt tal mot sågverkets ägare, men det betonas att han gör det på ett osäkert vis: "Han hade svårt för att tala, han var samtidigt blyg och rasande."⁵⁴ Här skildras hur svårt det är att rikta sina ord mot en auktoritet. Ännu är det svårt för Olof att tala. Ännu är han blyg. Ännu framstår kapitalistens auktoritet som ett hinder, inte för känslorna, men för orden. Men det klasshat Olof känner börjar långsamt finna vägen in i språket.

Här aktualiseras en av de strategier som arbetarförfattarna under 1930-talet använde i kamperna i det litterära fältet, nämligen att i kontrast mot en föregivet föräldrad borgerlig och akademisk kultur, hävda att arbetarförfattaren representerar en naturlig och vital syn på världen.⁵⁵ Alltså kan Olofs kamp för att tillägna sig ett språk läsas som en allegori över arbetarförfattarnas kamp för att erövra litteraturen. Och i denna allegoriska skildring betonas hur beskrivningar av världen ingår i ett klasskampssammanhang.

I *Mor gifter sig* skildras Mias tillägnande av ett språk på ungefär samma sätt som Olofs:

Geografin blev kinesiska tills jag kom ifrån skolan. Jag hade rest landet upp och ned flera gånger innan jag fyllt tio år, men min erfarenhet av landet och geografilektionerna i skolan gick inte alls ihop.

Aldrig hade jag råkat på de platser som det stod om i geografin. Norrköping stod det om, men inte den stan jag kände. Kolmården också, men det stod ingenting om den vackra mannen i torpet.

[---] Jag hade vid den tiden (jag var elva år) av nåd och skickelse kommit över Starbäcks Historia. Det var högst få barn av min sort, som skulle ha varit i tillfälle till något sådant. [---]

Med bibliska historien blev det samma sak. Vål hunnen till tolfte året läste jag aldrig mina läxor i den lilla torra fäniga läxboken. Jag läste direkt ur bibeln. Skollärarna var inte glada åt mig. Ibland fick jag sitta i skamvrån när jag hade råkat använda samma ordalag som stod i bibeln. Dyliskt var inte för ”fattiga ungar”. Det sade en skollärare rent ut åt mig. Han lever ännu. Han hade lektioner med ”fattiga ungar” till för tio år sedan.⁵⁶

I detta stycke konfronteras ett barns intryck av världen med den kunskap som skolan förmedlar. Därmed tematiseras hur kunskap uttrycker sociala perspektiv. För Mia är inte bara ett barn, utan ett barn av en speciell ”sort”: en fattig unge, ett arbetarbarn. Hennes perspektiv är därmed inte bara barnets, utan även arbetarens. Dessutom antyds att tilläggnelsen av ett språk kan betraktas som ett slags klasskamp. När Mia använder sig av bibliska ”ordalag” bestraffas hon. För sådant passar sig inte för ”fattiga ungar”.

Här fungerar arbetarbarnet Mia som symbol för arbetarförfattaren på flera sätt. För det första kan beskrivningen av hur hennes naiva och omedelbara förståelse av världen – det betonas ju i texten att hon är tio, elva och tolv år gammal, och att hennes förståelse av världen alltså är ett barns – ses som en allusion på idén att den autodidakte arbetarförfattaren har en mer direkt tillgång till världen än de författare som tyngs av borgerlig kultur och akademiska studier. För det andra aktualiseras idén om att arbetarförfattarnas erövring av det litterära språket är ett i grunden politiskt projekt, ett projekt som syftar till att förändra världen genom att skildra den ur ett nytt perspektiv.

Även i *Godnatt, jord* tematiseras barnets kamp för erövrandet av ett språk. Och faktum är att detta rent av kan ses som romanens helt

centrala tema. Alldeles i slutet av romanen skildras nämligen hur Mikael, under sin allra sista natt i barndomshemmet, får följande vision: ”Så skall han *uttrycka* det [vår kursivering], så skall han tömma det alltsammans i en ofantlig bägare”.⁵⁷ Mikaelns kamp för att bryta sig ut ur den förkvävande statartillvaron skall alltså kanske läsas som en allegori över arbetarförfattarens framträdande.

*

Den viktiga roll som barnet spelar i 1930-talets svenska arbetarlitteratur är nära sammankopplad med arbetarförfattarnas kulturella produktion av fenomenet klass. Barnet – uppfattat som samtidigt underordnat och som en insiktsfull bärare av en bättre framtid – blir i arbetarlitteraturen en symbol för den förtryckta arbetarklassen och dess strävan att skapa en framtid utan klassförtryck. Och detta symbolkomplex är dessutom integrerat i en självreflexiv tematisering av arbetarlitteraturen som litterärt och politiskt projekt.

Noter

- 1 Gérard Genette, *Narrative Discourse. An Essay in Method*, övers. Jane E. Levin, Ithaca: Cornell University Press, 1980, s. 189.
- 2 Jack L. Amariglio, Stephen A. Resnick och Richard D. Wolff, "Class, Power, and Culture", i Cary Nelson & Lawrence Grossberg (red.), *Marxism and the Interpretation of Culture*, Urbana och Chicago: University of Illinois Press, 1988, s. 487.
- 3 Eric Shocket, *Vanishing Moments. Class and American Literature*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 2006, s. xi.
- 4 Att barnet i 1930-talets svenska arbetarlitteratur fyller just funktionen att representera och symbolisera arbetarens och arbetarförfattarens position i samhället och att tematiseringen av barnet spelar en viktig roll för formulerandet av politiska krav i denna litteratur är huvudtesen i Sandra Mischliwicz pågående avhandlingsprojekt. I föreliggande artikel presenteras alltså preliminära resultat av Mischliwicz forskning, som kommer att vidareutvecklas och fördjupas i hennes avhandling.
- 5 Detta innebär naturligtvis inte att Holmgren och Witt-Brattström skulle ignorera frågor om klass, eller att dessa frågor inte skulle ha psykologiska dimensioner. Dock är det inom ramen för denna artikel inte möjligt att undersöka dessa sammanhang. Ebba Witt-Brattström, *Moa Martinson. Skrift och drift i trettioåret*, Stockholm: Norstedts, 1998, s. 207–255. Ola Holmgren, *Ivar Lo-Johansson – Frihetens väg*, Stockholm: Natur och kultur, 1998, s. 91–114.
- 6 Eva Adolfsson, *I gränsland. Essäer om kvinnliga författarskap*, Stockholm: Bonniers, 1991, s. 63–106.
- 7 Stefan Sandelin, *Harry Martinson. Nässlorna blommar* (Studies in Swedish literature, 15), Hull: University of Hull, 1987.
- 8 Bengt E. Anderson, *Att rannsaka en barndom. Harry Martinsons Nässlorna blommar. Tillkomst och tematik* (Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet, 38), Göteborg: Göteborgs universitet, 2000, s. 151–173.
- 9 Birgitta Ahlmo-Nilsson, "Det stora läggspelet. Ivar Lo-Johansson, *Godnatt jord*", i Birgitta Ahlmo-Nilsson (red.), *Inte bara kampsång. Fjorton analyser av arbetarlitteratur*, Lund: Liber Läromedel, 1979, s. 100.
- 10 Eva Adolfsson, "Hemlös och frusen, rädd och hungrig", i *Arbetarhistoria*, 1995:73–74, s. 4–9.
- 11 Ahlmo-Nilsson 1979, s. 97.
- 12 Eyvind Johnson, *Nu var det 1914*, Stockholm: Bonniers, 1934, s. 8f.
- 13 Ibid., s. 153.
- 14 Ivar Lo-Johansson, *Godnatt, jord*, Stockholm: Bonniers, 1933, s. 145ff.
- 15 Som framhållits av Sven Delblanc beskrivs Mikael i början av *Godnatt, jord* som en integrerad del av kollektivet "barnen", för att därefter allt mer skildras i motsättning till denna grupp. Detta innebär dock inte att hans status som ett barn vars öde i hög grad formas av hans klasshörighet förändras. Sven Delblanc, "Ekarna och den styva leran", i *Tiden* 1961:8, s. 494.
- 16 Se t.ex. Moa Martinson, *Mor gifter sig*, Stockholm: Bonniers, 1936, s. 237.
- 17 Marshall Berman, *Allt som är fast förflyktigas. Modernism och modernitet*, övers. Gunnar Sandin, Lund: Arkiv 1995.
- 18 Karl Marx och Friedrich Engels, *Kommunistiska manifestet*, övers. Per-Olof Mattsson, Stockholm och Malmö: Vertigo, 1998, s. 29.
- 19 Magnus Nilsson, *Den moderne Ivar Lo-Johansson. Modernisering, modernitet och modernism i statarromanerna*, diss. Lund; Hedemora: Gidlunds, 2003, s. 170.
- 20 Se: Margareta Aspán, *Om barndom – arbete – utbildning. En historisk översikt och en problematisering av kulturella föreställningar om barn och barndom* (Utvecklingspsykologiska seminariet, 54), Stockholm: Stockholms universitet, 1998, Susanne Kramarz, *Eyolf. Kinder und Kinderschicksale im Werk Henrik Ibsens*, Frankfurt am Main: Peter Lang 1990, kap. I.3 och I.4., Karin Norman, *Kulturella föreställningar om barn. Ett socialantropologiskt perspektiv*, Stockholm: Rädda Barnen 1996, samt Roger Neustadter, "Back to the Future: Childhood as Utopia", i *Extrapolation* 1994:2, s. 145–154.
- 21 Joel Ljungquist, "Till seger", i Kersti Bosdotter och Rune Nordin (red.), *Tidens sångbok*, Stockholm: Tiden, 1985, s. 45.
- 22 Detta gäller inte minst Ivar Lo-Johanssons statarromaner. Se Nilsson 2003, s. 171f.

- 23 Nilsson 2003, s. 58f.
- 24 Lo-Johansson 1933, s. 23.
- 25 Detta framhålls av Ahlmo-Nilsson, som menar att scenen ger en bild av "statarnas liv i beroende och fattigdom". Ahlmo-Nilsson 1979, s. 102.
- 26 Nilsson 2003, s. 22–47.
- 27 Ibid., s. 34.
- 28 Lo-Johansson 1933, s. 26of.
- 29 Johnson 1934, s. 219.
- 30 Karl Marx, *Kapitalet: Kritik av den politiska ekonomin. Första boken. Kapitalets produktionsprocess*, övers. Ivan Bohman, Lund: Arkiv Zenith, 1997, s. 31.
- 31 Lars Furuland, "Ljus över landet", i *Ljus över landet och andra litteratursociologiska uppsatser* (Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, 28), Hedemora: Gidlunds, 1991. Se även Raymond Williams, *The Country and the City*, London: The Hogarth Press, 1985, s. 46f.
- 32 Williams 1985, s. 151.
- 33 Därmed ges det elektriska ljuset samma betydelse som i Lo-Johanssons *Godnatt, jord*. Se Nilsson 2003, s. 46f.
- 34 Martinson 1936, s. 106.
- 35 Ibid., s. 284.
- 36 Ibid., s. 284f.
- 37 Beverly Skeggs, *Att bli respektabel. Konstruktioner av klass och kön*, övers. Annika Persson, Göteborg: Daidalos, 2000.
- 38 Ur en historisk synvinkel är emellertid diskursen om arbetarklassens "ordentlighet" betydligt mer komplex. Som betonats i forskningen om idealet "skötsamhet" kom vissa aspekter av den borgerliga diskursen om ordentlighet att övertas och omfunktioneras inom delar av arbetarklassen och arbetarrörelsen. Se Stig-Lennart Godin, *Klassmedvetandet i tidig svensk arbetarlitteratur* (Litteratur Teater film, Nya serien, 11) Lund: Lund University Press, 1994, s. 128–132, Ronny Ambjörnsson, *Den skötsamme arbetaren. Idéer och ideal i ett norrländskt sågverksambälle 1880–1930* Stockholm: Carlsson 1998, Ulf Boethius, *När Nick Carter drevs på flykten. Kampen mot "smutslitteraturen" i Sverige 1908–1909*, Hedemora: Gidlunds 1989, Björn Horgby, *Egen-
sinne och skötsamhet. Arbetarkulturen i Norrköping 1850–1940*, Stockholm: Carlsson, 1993, Birgit Petersson, *"Den farliga underklassen"* (Umeå Studies in the Humanities, 53) Umeå: Umeå universitet, 1983, Birgitta Skarin Frykman, *Arbetarkultur – Göteborg 1890* (Skrifter från Etnologiska Föreningen i Västsverige, 8), Göteborg: Etnologiska föreningen i Västsverige, 1990.
- 39 Lo-Johansson 1933, s. 177f.
- 40 Val Gillies, "Raising the 'Meritocracy': Parenting and the Individualization of Social Class", i *Sociology*, 2005:5, s. 845.
- 41 Nilsson 2003, s. 47.
- 42 Se Göran Therborn, "Socialdemokratin träder fram" i *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* 1984:27f.
- 43 Magnus Nilsson, *Arbetarlitteratur*, Lund: Studentlitteratur, 2006, s. 152.
- 44 Ibid., s. 72.
- 45 Ibid., s. 156f.
- 46 Moa Martinson, *Mor gifter sig*, Stockholm: Folket i Bilds Förlag, 1956, s. 5. Detta kan jämföras med Ivar Lo-Johanssons påpekande om *Godnatt, jord*: "Pojken [Mikael] var jag själv". Ivar Lo-Johansson, *Dagar och dagsverken*, Stockholm: Bonniers, 1975, s. 130.
- 47 Martinson 1956, s. 5.
- 48 Adolfsson 1995, s. 5.
- 49 Ibid., s. 6.
- 50 Ibid., s. 8.
- 51 Ibid.
- 52 Ibid., s. 9.
- 53 Eyvind Johnson, *Här har du ditt liv!*, Stockholm: Bonniers, 1935, s. 115.
- 54 Ibid., s. 123.
- 55 Nilsson 2006, s. 71f. Denna strategi kan jämföras med den som H.C. Andersen använde sig av när han i början av 1820-talet försökte etablera sig i det köpenhamnska kulturlivet genom att – i anslutning till romantikens föreställningar om det oförstörda barnet och allmogen – framställa sig själv som ett enkelt, fattigt barn från provinsen. Se Jens Andersen, *Andersen. En biografi*, Köbenhavn: Gyldendal, 2005, s. 30.
- 56 Martinson 1936, s. 202f.
- 57 Lo-Johansson 1933, s. 584.

Summary

Child, Worker, Working-Class Writer:

The Child and the Cultural Production of Class in Swedish Working-Class Literature from the 1930s.

This article analyzes how the thematization of childhood (childhood as a motif, as well as the use of narrative focalization through a child) is used in the cultural construction of class in Swedish working-class literature from the 1930s, exemplified by Ivar Lo-Johansson's *Godnatt, jord* (1933), Moa Martinson's *Mor gifter sig* (1936), and Eyvind Johnson's *Romanen om Olof* (1934–37). The main argument is that in these novels, the child symbolizes a working class that is subjected to injustice, but also has the potential to put an end to this injustice. Thus, the child also represents the working-class writer's subordinate-yet-vivacious position in the field of literature.

Keywords:

Childhood in literature, Swedish working-class literature, Ivar Lo-Johansson, Moa Martinson, Eyvind Johnson